

İSLÂM TARİH, SANAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMA MERKEZİ
IRCICA

*OSMANLI DÜNYASINDA
BİLİM VE EĞİTİM*

**MİLLETLERARASI KONGRESİ
TEBLİĞLERİ**

İstanbul 12-15 Nisan 1999

Derleyen
Hidayet Yavuz Nuhoglu

İSTANBUL, 2001

Osmanlı Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizi
Seri No:7

İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT)
İslâm Tarih, Sanat ve Kültür
Araştırma Merkezi (IRCICA)

Adres:
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
Beşiktaş

Posta Adresi:
P.K. 24, 80692 Beşiktaş – İstanbul – Türkiye

Tel: 0212 259 17 42
Fax: 0212 258 43 65
e-mail: ircica@superonline.com
web-site: <http://ircica.org>

Sayfa Düzeni ve Dizgi: Acar Tanlak
Kapak: Hatice Polat

PC/6 – 2001/5
ISBN= 92-9063-090-6 (takım için)
ISBN= 92-9063-093-8 (Türkçe edisyon için)

IRCICA KÜTÜPHANE KATALOG FİŞİ

Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi
(12-15 Nisan 1999: İstanbul)
Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi
Tebliğleri/Derleyen: Hidayet Yavuz Nuhoglu.- İstanbul: İslâm
Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001. . . . .
XXXVII, 761s.: res., fig.; 24 sm.- (Osmanlı Tarihi Kaynak ve
İncelemeleri Dizisi seri no: 7)
ISBN 92-9063 –093-8
1. Eğitim – Tarih- Türkiye- Osmanlı Dönemi 2. Bilim – Tarih
– Türkiye – Osmanlı Dönemi I. Nuhoglu, Hidayet Yavuz
(Derleyen) II. Osmanlı Dönemi Konu III. K.a.IV. (Seri)
370.9561

HAYVANLARIN DİLİNDEN TENKİDLER: OSMANLILARDA İLMÎ VE DÎNÎ HAYATA BAKIŞ

Sadettin EĞRİ*

Edebî eserlerin sanat ve estetik kaygısıyla kaleme alındığı, hele söz konusu olan *Eski Türk Edebiyatı* ise; onun belli bir muhit tarafından benimsenip, okunup, zevk alındığı gibi yanlış bir kanaat yaygındır. Edebiyatı diğer bilimlerden ayrı tutmak ne kadar yanlış ise, muhtevasını da bu kadar daraltıp, ona iftira etmek de, o nispette sakıncalıdır.

Asırlar boyu hitap ettiği kesime daima engin bir ruh, ince bir sanat anlayışı ve zengin kaynaklarının izlerini sunan Türk edebiyatı, bilinenin ve zannedilenin aksine; daima toplumla iç içe ve ondan numune olarak yaşamıştır. Milletler nasıl yaşıyorlarsa, dili, kültürü ve edebî mahsulleri de aynı paralelde gelişmiştir. Edebî muhitlerin, saraydan köy odalarına kadar zenginleşerek yayılmasının altında, sosyal bünyenin uygunluğu gözlenmiştir. "Bu muhitlerin teşekkül ettikleri yerler, Devlet merkezinde Padişah'ın sarayı, devlet büyüklerinin konakları, İstanbul dışında Sancak merkezlerinde şehzade sarayları veya paşaların, beylerin konaklarıdır. Şâirlerin çoğu, ya bir resmî vazife ile, veya geçimlerini buraya bağlayarak bu saraylara, konaklara girmişler, buralarda himâye edilmişler, buna karşılık eserler yazıp, hâmilelerine sunmuşlardır." ¹

İlim, kültür ve sanat hayatımız incelendiğinde, Bursa'nın bu edebî muhitler içerisinde ayrı bir önem taşıdığı bilinmektedir. XIV. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin yönetim merkezi olmasının (1326) yanında, Bursa aynı zamanda bir kültür merkezi olmuştur. Bu özelliği asırlar boyu sürmüştü ve hâlâ da sürmektedir. Eski Türk edebiyatına 300 civarında mühim şâir kazandıran bu şehir; Hüdavendigâr, Yıldırım, Çelebi Mehmed, Muradiye ve İznik Medreseleri ile bir ilim merkezi olmuştur. ²

XVI. yüzyıla gelindiğinde, bu asırda görülen edebî zenginlik tesadüfi olmayıp, Sultan'ıyla, devlet erkânıyla, eğitim ve sosyal yapısıyla; kısacası bir

* Uludağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Halûk İpekten: *Divân Edebiyatında Edebî Muhitler*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, s.11.

² Geniş bilgi için bkz. Kadir Atlansoy: *Bursa Şâirleri- Bursa Vefeyatnamelerindeki Şâirlerin Biyografileri*, Asa Kitabevi, Bursa, 1998.

bütün olarak mimariden, tezyinata, hüsn-i hatta, tezhibe, çiniciliğe kadar bir çok alanda büyük şahsiyetler yetiştirmiştir. Bu tarihlerde muhteşem devlet'in muhteşem bir hükümdarı **Kanunî Sultan Süleymân (Muhibbî)** tahtta bulunmaktaydı. **Bursalı Lâmi'î Çelebi** de 40'ı aşkın eseriyle fikir ve sanat dünyasında yerini almıştı.³

İnsanlık tarihî ile birlikte başladığı sanılan bazı toplumsal hastalıkları, bütün milletlerin tarih sayfalarında görmek mümkündür. Lâkin bazı sosyal bozukluklar vardır ki, cemiyetlerin bu illetlerle hayatlarını devam ettirmeleri de zordur. Rüşvet; lâyük olmayan insanların üst makamlarda görevlere getirilmeleri; ahlâkî anlayışın za'fiyeti; ekonomik ve askerî düzeni bozacak düşünce ve hareketlerin yaygınlaşması; adâletin yolunu şaşırması; devlet adamlarının zulmü bu hastalıkların başlıcalarındandır.

XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunda da pek yaygın olmamakla beraber bu tür rahatsızlıkların görüldüğü, bunların ya doğrudan veya allegorik eserlerle ifade edildiği tespit edilmektedir. Kimi zaman **Bağdatlı Rûhî** gibi mısralarla, kimi zaman da **Lâmi'î Çelebi** (ö.938)'nin *Şerefü'l-İnsân'*ında olduğu gibi hayvanların ağzından bu ictimâî rahatsızlıklar dile getirilmiştir. Her zirve, bir inişin habercisidir; **Muhteşem Süleymân (Muhibbî)** devri bir zirve ise, aynı dönem geri kalmışlık ve bozulmanın da habercisidir. Nitekim tarih, aynı değerlendirmeyi yapıp; mağlubiyetler, toprak kayıpları, entrika ve hüznün başladığını haber vermektedir. Yalnız bu yüzyılda, -bütün müesseseler o kadar sağlam tesis edilmişti ki- sosyal hastalıklar çok yaygın olmasa gerek ki, koca çınarın gövdesinde derin yaralar açamamıştı. Bu bağlamda o güne değin rüşvet gibi toplumsal bir mikrobun hemen görülüp, şiddetle tenkit edilebilecek boyutta olduğunu söylemek yerinde olur.

Bütün nazım şekillerinde şiir yazar **Lâmi'î**, dinî ve tasavvufî konularda pek çok eser vermiştir. İster dinî, ister beşerî bütün eserlerinde tasavvufun izlerini görmek mümkündür. Tıp kitaplarıyla ilgili eserler, nebâtâta ait kitaplar ve hayvanlarla ilgili eserlerin kütüphanesindeki mevcudiyeti, O'nun her konuda bilgi sahibi olma ve onları eserlerinde malzeme olarak kullanma isteğini ve gayretini göstermektedir. *Vâmik u Azrâ'*da musikî ve astronomi, *Şerefü'l-İnsân'*da kelâm, felsefe, ictimaiyyatla ilgili bilgi ve eserlere rastlanması, **Lâmi'î**'nin her konudaki bilgisine delalet eder.

³ Geniş bilgi için bkz. Sadettin EĞRİ: *Lâmi'î Çelebi'nin Şerefü'l-İnsân'*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış) Doktora Tezi, Bursa, 1997.

Mollâ Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns* ve *Şevâhidü'n-Nübüvve* adındaki iki eserini tercüme eylediğinden, kendisine "**Câmî-i Rûm**" ünvanı verilmiştir.⁴

55 yaşında yazdığı ve 933/ 1526-1527 tarihinde tamamladığı *Şerefü'l-İnsân*, muhtevâsı çok zengin bir münâzara görünümündedir. Eser aslında mensûr olmakla beraber yer yer manzûm parçalara da tesadüf edilir. Âyet ve hadislerden iktibas ve tazminler de yapılmıştır. İnsanın "**Eşref-i Mahlûkât**" oluşu burada güzel bir şekilde ve tafsilatı ile, temsîlî imkanlardan da istifade edilerek, kuvvetle belirtilmiştir. Kitap, umumiyetle insan ile hayvan arasında bir nevi münâzara mahiyetini taşımaktadır.

Dünya edebiyatlarında hayvan motiflerinin hemen her alanda kullanıldığı bilinmektedir. Fakat Doğu medeniyetlerinde bu zenginliğin ve derinliğin daha eski ve sanatkârâne olduğu da bir vâkıdır. Çeşitli nedenlerden dolayı edibler ve düşünürler hayvanları işlemek ve onları konuşturmaktan haz duymuşlar, bunu bir sanat haline getirmişlerdir. Batı edebiyatlarında bu şekildeki örneklerinin olmadığı dönemlerde, Doğu'da ahlâkî ve didaktik hayvan hikâyelerini ve efsâneleri yaygın bir şekilde görmekteyiz. Şüphesiz tabiatla iç içe yaşayan milletlerin tabiat unsurlarına yakınlık ve sempatisinin de olması tabiidir. İnsana has tüm olaylarda - savaş, düğün, tören gibi- hayvanların ayrı bir yeri ve rolü vardır. Gündelik hayatta ağırlığını daha fazla hissettiren bazı hayvanlar etrafında ayrı birer kültür meydana gelmiştir. Bu yakınlık, alâka ve bu beraberce yaşam dolayısıyla hayvanları mihver edinen eserler doğmaya bağlamıştır.

Kelile ve *Dimne*'den sonra Feridü'din Attâr'ın *Mantuku't-Tayr*'ı, Nizamü'd-din Ali Şîr Nevâyî'nin *Lisânu't-Tayr*'ı, Firdevsî-i Rûmî'nin *Süleymânâme-i Kebîr*'i, Yazıcioğlu Ahmed Bîcan'ın *Envârü'l-Âşıkîn*'i, Karaçelebizâde Abdulaziz'in *Mir'âtü's-Safâ*'sı, Kaygusuz Abdal'ın *Kitâb-ı Miglâte*'si, Manisalı Birrî'nin *Bülbülüyye*'si, Sirozlu Sâdî ve Şemseddin Sivâsî'nin *Süleymâniyye*'leri bu tür eserlere verilebilecek örneklerden bazılarıdır.

İnsanların hayvanlara eziyeti münasebetiyle, bir şikâyet üzerine, her ülkeden seçilmiş birer hakîm ile hayvanların mümessilleri güyâ karşı karşıyadır. Münâzarayı neticede insan kazanır. İlâhî ilme müstait ve lâyıık olan, Allah'ın mükerrerem kıldığı yegâne mahluk insandır; ama Allah'ın ve Peygamber'in emirlerine itaat ve inkıyad eden insan, insandır. Murad, nehiyden müctenib, etrafındakileri iyiliğe teşvik eden, fâzıl âdem-oğullarıdır. Yoksa şeriatî ve akllı hiçe sayanlar değil; bu gibiler hayvan, belki ondan daha fazla dalâlettedir. Gibb (A

⁴ Kâmil Kepecioğlu: *Bursa Kütüğü*. s.146. ~

History of Ottoman Poetry, London, 1904, III, 2. kısım) ve Menzel *Şerefü'l-İnsân*'ın Arapça'dan serbest bir tercüme olduğunu, *Resâ'ilü İhvânî's-Safâ*'nın 21. sini teşkil eden "İnsanın hayvan ile rekaabeti" risâlesinden geniş ölçüde müteessir bulunduğunu kaydederler.⁵

Eser, Besmele, Hamdele ve Salveyleyle başlar. Hemen başlar başlamaz, insanların yaratılışı ve "ahsen-i takvîm" üzere yaratıldıklarını bildiren âyetler (Tîn:95/4, Mü'minûn:23/14, İsrâ:17/70) peşpeşe sıralanır. Allah'ın sıfatları ve kudretinden bahsedilir. Hazret-i Muhammed'e (a.s.) selâm ve salâttan sonra, O'nun pâk ahlâkı üzerinde durulup, konuya uygun nazm, mesnevî ve kıtalarla durum ifade edilir. Ashâb-ı Kirâm hakkında görüş bildirilir ve medhedilir. Müellif, insanın ve özellikle kendisinin hatâ ve nisan ile malûl olduğunu, affedilmesini talep eder. Bunu Hâfız'ın bir kasidesiyle destekler.

Mukaddime kısmında "Du'â-i Pâdişâh-ı İslâm" başlığı altında; Sultanların Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve sığınılacak makam olduğunu bildiren hadisten sonra Kanûnî Sultan Süleymân'ın şeceresiyle birlikte ismi anılıp, O'na dua edilir. Sultan'ın adaletinden ve kudretinden ahsedilir.

Dua faslından sonra, "Sebeb-i Tasâtir" başlığıyla telif tarihî (933) ve o anda 55 yaşında olduğunu zikr eder. Yine bu bölümde o tarihe kadar vermiş olduğu eserlerin isimlerini tek tek kaydeder (25 eser). Bu hal içinde iken "Emîr Ahmed Buhârî"ye bir manzûm (mesnevî) medhiye söyler. "Ol cânperverün ne semâtından gülzâr-ı cânânüm tâze vü tarâvet buldı... İstedüm ki bu yüzden dahı fikr ü rây uram." deyip, izhâr-ı hünerden ve îsâr-ı güherden nedâmete yüz tutar.

İnsanoğlu fazl u şerefle tecebbür ve tekebbür içinde olduğundan, bu konuyu incelemek gereğini duyduğunu da dile getirir.

"Âgâz-ı Kitâb" başlığında kainatın yaratılışı anlatılıp, bu beyân nazm ve iktibaslarla takviye edilir. Hazret-i Âdem'in yaratılışı, meleklerin O'na secde edişleri, Şeytan'ın bundan kaçınması detaylı bir şekilde, kaynağı da Kur'ân-ı Kerim'den alınarak anlatılır. Âdem ile Havvâ'nın fırkati, hayvanların yaratılışı belli bir sıralama ile işlenir.

Ticaret ve ziraatla uğraşan insan, zamanla yeryüzüne dağılıp yaşamaya devam eder. Fakat bu arada nice hayvânât, insanoğlunun taht-ı yedinde mağlup ve mahkum oldular.

⁵ Abdülkadir Karahan: "*Lâmi'*", İslam Ansiklopedisi, MEB. Yay., 7. cilt, s.13.

"Saltanat-ı Keyûmers" başlığı altında ise, Acem Padişahlarının ilki olan ve 30 yıl saltanat süren Keyûmers'in hayatı anlatılır. O, başına ilk taç konulan sultandır. Törenden sonra makamını dağlar arasına kurar. Yeryüzüne insanca yaşamayı getiren O'dur. Nerede yırtıcı ve vahşi hayvan varsa ziyarete gelirler. *Şehnâme*'den büyük ölçüde faydalanan müellif, bu konuyu da aynı mihverde anlatır.⁶

Ehrimen adlı ifrit, Şah'a kin beslemeye başlar. Ehrimen'in oğlu ordusunu toplayıp Şah'ın karşısına çıkar. Keyûmers'in oğlu Siyâmek Şâh ordusuyla onu karşılar ve savaş başlar. Siyâmek yenilir ve ifrit tarafından parçalanır. Bu acı haberle sarsılan ve bir yıl yas tutan Keyûmers, Tanrı'nın meleğiyle gönderdiği haberdan sonra kendine gelip bir ordu hazırlar.

Keyûmers, Siyâmek'in oğlu Hûşeng'le tertip ettiği orduya her türlü hayvanlar, kuşlar ve perileri de dahil eder. Devler, yırtıcı hayvanların saldırı ve naraları karşısında zayıf düşüp, dağılırlar. Hûşeng, meydan muharebesinde devi öldürür.

Bu savaştan sonra Keyûmers ölür ve tahtına 40 yıl hükümdarlık yapacak olan torunu Hûşeng geçer.

Olayların anlatılması esnasında, pek çok şiir, eser ve kaynaktan iktibaslar yapılır. Meselâ, Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si, İmâm Gazâlî'nin *Nasîhatü'l-Mülûk*'ü, İbni Sinâ'nın *Kânûn-ı Şifâ*'sı Feridü'd-dîn Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'i zikredilmiş, âyetler konu gereği ince bir şekilde kullanılmıştır. Bu bölümde sıfat-ı leşker, sıfat-ı kûh, sıfat-ı ma'delet, **fezâyil-i sabr** gibi alt başlıklarla mükemmel tasvir örnekleri verilmiştir. Konuların işlenişi esnasında pek çok kaynaktan faydalanılarak yapılan anlatım, şaşırtacak inceliktedir.

Bu tarihf olaylardan sonra hayvanlar eziyet ve belâ dolu günler geçirmeye başlarlar. İnsanların bu zulmü artık tahammül sınırını da aşmıştır. Benî âdem; ded ü dâm, hevâm ü sevâm, kurd u kuş yani tuyûr-ı vuhûşdan her hangisini buldularsa hasımlık gösterip, darb u harbe karar verdiler. Çünkü Keyûmers'le savaşan ifritlerin kimi fil, kimi bebr, şîr, ukâb, zağ şeklinde idi. Çaresiz bir şekilde hayvanlar yıllarca hayatlarını sürdürdüler. Kabâyil-i hayvanât derde derman bulmak amacıyla bir divân tertip ettiler. Bu arada Süleymân bin Dâvûd tahvil eyledi. Bu eziyeti Süleymân'a arza karar kıldılar.

---

⁶ Geniş bilgi için bkz. *Şehnâme*: Firdevsi, MEB Yay., İstanbul, 1992, c.I, s.62-70.

Şütür-murg (deve kuşu) başkanlığında toplanıp, "Kûh-ı Demâvend"de yaşayan; yaşlı ve tecrübeli kelâga (kuzgun) gidip fikrini sorarlar. Kelâg, bütün bilgi ve tecrübelerini onlara aktarır. Hazret-i Süleymân'a gidilmesine karar verilir. İns ü cinnin sultanı olan Peygamber onları dinleyip, şikâyetleri giderir.

Huzurla geçen günlerden sonra Hazret-i Muhammed (a.s.) risâletle mebus olur. Bütün mahlukât şeref-i imân ve ganâyim-i ihsanla müşerref oldular. Hayvanlar, kelağın nasihatını dinleyip benî âdemden olan şikâyetlerini Rasûl'e arz ettiler. O'nun sohbetiyle şereflenip, âyet ve hadisleriyle huzur buldular. Artık tüm şikâyetler sona ermişti. Hulefâ-i Râşidîn döneminde de bu huzur ve mutluluk sürmüştü.

Bu esnada cinniyândan biri Kur'ân'daki emirleri (Cinn:72/3) duymuştu. Aradan geçen uzun zamandan sonra, mükemmel vasıflarla tavsif edilen bir Sultan tahta oturur. Lutfu yeryüzünü şâmilidi. İlim, adalet ve hikmette mâhir olan Padişah, türlü yönlerden tasvir ve tavsif edilir.

Bir havz-ı dilcû kenarında o âdil padişahın diyarında mülakat oldular. Ve her biri benî âdemden çektiği derd ü mihnet ve belâ-yı şiddeti ortaya getirdiler: Lâmi'î Çelebi, eserin bu kısmında hayvanların toplantılarını ve şikâyetlerini 7 mecliste toplar.

1. Mecliste: Gâv-ı bî-amel (öküz, sığır),

2. Mecliste: Yûz-ı siyeh rûz (pars),

3. Mecliste: Tûtî (papağan),

4. Mecliste: Şehbâz (doğan, şahin),

5. Mecliste: Mâhî (balık),

6. Mecliste: Mâr-ı makhûr (yılan),

7. Mecliste: Nahl (arı), neslinin özellik ve şikâyetlerini (manzûm-mensûr) dile getirirler. Hayvanların isim, özellik, yaşantı ve künyeleri (Ebû Şücâ, Seyyidü's-Sibâ gibi) toplantı esnasında gündeme getirilir. Hallerine uygun âyet ve hadisler hayvanlar tarafından okunur.

Meclisler nihâyetinde cümleten dua edip, sitem ve elemelerini arz etmeye karar verirler. Ester (katır), feres (at), hâr (eşek), hâr-gûş (tavşan), câmûs (manda), kûsfend (koyun), bûz (maymun), âhû (ceylân), üştur (şütür, deve), zürrâfe (zürafa)nın sıfatları tartışılır. Padişah ve vezirinin meziyetleri ayrıntılı bir biçimde tasvir edildikten sonra, sultanın huzuruna çıkarılır.

Sultana elçi olarak giden üştur, hayvânâtın bu dert ve arzusunu arz eder. Sultan, derhal bir divân kurulmasını emr eder. Bu emir doğrultusunda yeryüzündeki 7 ülkenin insanlarına haber gönderilip, 7 hakîm tespit etmelerini ve 7 hayvanla münâzaralarını duyurur.

Hüdhüd, peleng, yûz, gürk, kelb, hırs, pûzûne, sansar, keftâr, pîl, sa'leb, bülbül, kumrı, kebûter, küleng, hüdhüd, tezerv, güncişk, bugâs, şebpere, havâsıl, kerkes, galfvâc, kelâg, zâg, neheng, mâhiyân, kevsec, mâr-mâhî, seretân, dafda', kunduz, hâr-püşt, keşef, gejdüm, ef'î, sûsmâr, cu'âl, hunfesâ, ankebût, nahl, zenbûr, melah, mekes, pervâne, keyk, şübüş bu münâzaranın hayvânât tarafının kahramanlarıdır. Hayvanlar, elçilik vasfını taşıyabilecek, her yönden kendilerini savunabilecek, bilgili, hatip ve sıfatı uygun temsilcilerini seçer Bunlar: **Şütur, Mûr, Rûbâh, Ankebût, Keşef, Tâvûs ve Hümâ'dır.**

Münâzaranın ilkinde; **Şütur** ile **Hakîm-i Hicâz**, münâzaraya başlarlar. Münâzara ortamı, sabah, divân tasvirleri yapılır. Bu mecliste şi'r ü inşâ yerilir. Şütur fikir ve sıkıntılarını münasip bir lisanla anlatır. Hakîm ise ona cevap verir. Şütur, Hakîm-i Hicâz'a insanların mâlik, hayvanların memlûk olmadığını, kavmin efendisinin ancak hizmet edenler olabileceği konusundaki hadisi okur, bu fikri destekler âyetleri okuyarak fikrini ispata çalışır..

İkinci mecliste; **Mûr** ile **Hakîm-i Şâm** tartışır. Yine meclisin atmosferi ile ilgili tasvirler (seher, bahar) vardır. Bu bölümde ulemâ ve meşâyih medh edilirken; câhil mutasavvıf, câhil kurrâ, riyâkârlar kınanır. İnsanlığın utancı olan zümre, hayvanların ağzından tenkid edilir. Münâzara ve münakaşada tabiat tasvirleri yapılır. Gül, Yusuf gibi gömleğini kana bandırmış; sümbül Yakub gibi kaftanın siyaha boyandırmış; lâle kanlı ciğerini kandil gibi yakmıştı. Vezir, karıncayı takdim ederken, onun firak haşerâtının elçisi olduğunu ve Süleymân-ı Nebî ile mükâlemesi olduğunu belirtir. Karınca ise, insanların haşerâtı ve bazı hayvânâtı öldürüp, ateşe attığından; bunun İslâmî hükümlere mugâyir olduğundan bahseder. Şâyet insanın şerâfeti hakkında kesin deliller varsa bunu kabullenmeye hazır olduklarını belirtip, Şâm hakîmine sözü bırakır.

Hakîm ise, Allah'ın çirkin şeylerden münezzehtir olduğunu ve kusurun kabul edilemeyeceğini ifade eder. İnsana has huylardan kibirin zararlarından söz eden karınca, bu özelliğe sahip insanların cennete giremeyeceğini bildiren Hadis-i Şerîfi okur. Ve Allah'ın insanı güzel bir surette yarattığını kabul ettiklerini, lâkin mahlukâtın da güzelliklerle yaratıldığını (Secde:32/7) delil olarak sunar. Hayvânâtın vekâhati olabileceğini, fakat insanlardan da surette kabîh, sîretde fazîh olanlar olduğu belirtilir. Hakîm ise, ulemâ ve meşâyihin medhinden söz eder.

Mûr, insanın kelâm-ı Rabb-i Kerîm'den gâfil oldukları fikrini ortaya sürer. Yine câbil mutasavvıf ve insanlar zemmedilir. Bu tip insanların aslında çerâğ-ı Muhammedî'yi söndürmek istedikleri ileri sürülür.

Üçüncü mecliste ise; **Rûbâh** (tilki) ile **Hakîm-i Türkistân** tartışır. Münâzaranın hemen başında dağlık ortamın tasviri vardır. Yiğit insanlar medhedilip, kılıç ve mızrağın evsâfından söz açılır. Tilki de insanın kan dökmeye meyyâl olduğu fikrini ileri sürer ve müşâverenin önemine değinir. Danışma, kınanmadan emin kılar, misalini verir. Hakîm ise, muhatabının ibret gözüyle olayları değerlendirmedeğini, ön yargılı olduğunu söyler. Sohbet ve tartışma, dünya nimetleri ve onun şüküne kayar. Nimetler vafedilir; şerbet, bâde, elbiseler, konaklar ve saraylar konuyla bağlantılı olarak tartışılır. Nerd ü şatranc (tavla ve satranç) ele alınıp, insana verdiği haz ve faydalar dile getirilir. İnsana kötülükler getiren bâde, öğünülen elbiseler, isrâfa kaçan kasırlar, eğlence ve çalgı kınanır. Altın ve gümüşe tama eden insanlar ayıplanır. Tavla ve satrancın da kimi zaman fayda yerine zarar getirdiği ileri sürülür. Bu fikir savunulurken, konuyla ilgili detaylı bilgiler ortaya konur. Sıssa bin Dâhir'in bu oyunu tasnif edip, Hintlilerin görüşüne sunduğu açıklanır. Tartışma uzar ve akşam olur. Akşam tabii güzellikleriyle tasvir edilir ve cemiyet dağılır.

Dördüncü mecliste; **Ankebût** (örümcek) ile **Hakîm-i Rûm** karşı karşıya gelir. Örümceğin özellikleri sıralandıktan sonra, ilim erbâbının medhi vardır. Medrese ve mescidin insan hayatındaki önemine değinildikten sonra, hayırlı binâların imârı tavsiye edilir. "Hüsn-i hatla uğraşınız, çünkü o rızık anahtarlarındandır." meâlindeki hadisle, kalem ve nakş mevzu'u ortaya gelir. Tasvirin hoş olmadığını söyleyen ankebût, tevekkül ve kânaatin önemi ve öğrenmenin zararından bahseder. Sultanın huzurundakiler, akşamın olmasıyla dağılırlar. Bu mecliste de insanlar veya hayvanlar galip olamaz.

Beşinci mecliste; **Keşef** (kaplumbağa) ile **Hakîm-i Irâk** münâzaraya oturur. Makamında oturan sultanın azamet ve ihtişamı anlatılıp, kaplumbağanın hali vafedilir. Keşef, İbrahim suresinin 22. âyetini okuyup, kendisinin değil insanların kendi nefsinin kınamasını ister. Hakîm ise, büyüklerin denizindeki sırra kıyasla ulaşmanın mümkün olmadığını söyler ve akıl kaygının girdâba da düşebileceği fikrini takdim eder. Kul azmayınca Hakk'ın belâ vermeyeceğini söyleyen Hakîm'e onların cevri ü cefasından emin olmak istediklerini der.

İlmin kısımları ve faziletleri anlatıldıktan sonra, saltanatın kuru kavgaya değmeyeceği kabul edilir. Nisâ sûresindeki 58. âyet delil olarak sunulur (Mısır'ın mülkü benim değil midir? Ve ırmakları benim ayağımın altından akıyor

mu?). Sultan Süleymân bin Selîm Hân medhedilip, O'nun Enûşîrvân'a muâdil olduğu söylenir. Asâf gibi yüce vezirin iyi özellikleri dile getirilir. Haksız müftüler, rüşvet yiyen kadılar kınandıktan sonra, onların hüküm ve bilgisinin geçersizliği üzerinde durulur. Ehil olmayan vâizler zemmedildikten sonra, adaletli kadılar yüceltilir. Zulüm ehli, câhil tabibler, ehl-i nücûm uzun uzadıya tarif edildikten sonra zararları aktarılır. Bu kısımda bir çok İslâm ve batılı filozof zikir edilip, fikir ve eserlerinden örnekler verilir. "Ümmetimin üzerinde üç şeyden korkarım; dul bir kadına zulm edilmesinden, yıldızlara inanılmasından ve kaderi yalanlamalarından." anlamındaki hadis okunduktan sonra, insanlara faydalı ilim ve bilgilerin mutlaka gerekli olduğu bildirilir. İnsanlığa faydalı olan hayvanlar (horoz, karınca, arı) kaplumbağa tarafından örnek verilir. Akşam karanlığındaki gökyüzü manzûm şekilde vasf edilip, bu meclis dağılır.

Altıncı mecliste; Tâvûs ile **Hakîm-i Hindûstân** karşı karşıya gelir. Tâvûs, yer ehlinin (hayvanların) enîninin göğe çıktığını söyleyip, şikâyet ve hâlini arza başlar. Nûr-ı Muhammedî'nin bu zulüm karanlığını yırttığını, insanların bundan gâfil olup zulme devam ettiğini söyler. Hakîm'e göre, ot içinde nice vücutlar vardır ki, düğündeki arslan gibidir. İnsanın türlü özellikleri onun rûchânına burhân olarak yeter. Tâvûs, Hacc suresi 14. âyeti (On hayvan cennete girecektir.) delil olarak gösterip, bunları sayar: Nâka-i Sâlih, İcl-i İbrahîm, Kebş-i İsmâ'îl, Bakara-i Mûsâ, Hût-ı Yûnus, Himâr-ı Azîz, Nemle-i Süleymân, Hühüd-i Belkıs, Kelb-i Ashâb-ı Kehf ve Nâka-i Muhammed (a.s.)dir. Buna mukabil Hakîm; sehâvet, şecâ'at, kanâ'at, tevekkül, sabr, tahammül, mürüvvet, fütüvvet, gibi mükerrem vasıfların alemde sadece insanda olduğunu söyler. Tâvûs ise, cesâret gibi özelliklerin bazen ahmaklık getireceğini, bunların her zaman meziyet olmadığını söyler. Tâvûs, Hakîm-i Hindistan'a ağzının tadını (payımı) verip, meclisi nihâyete erdirir.

Yedinci ve son mecliste; **Hümâ** (devlet kuşu) ile **Hakîm-i Hitâ** ile tartışmaya başlar. Divân tekrar kurulup, âdil sultan ve diğerleri yerini alır. Hümâ, tuyûrun cüssede nahîf, bünyede zayıf olduğunu kabul edip, küçüklüğün kendilerine bir eksiklik getirmediğini, bilakis "Ben yere göğe değil, mümin kulumun kalbine sığarım." kudsî hadisinde de buyurulduğu gibi cesâmetin önemli olmadığını bildirir. Hakîm ise, kâinatın bir atâ ve ihsan olarak kendilerine sunulduğunu söyleyip, fikrini delillerle ispat eder. İmam-ı Rabbânî, İmâm-ı Ahmed, İbni Yemîn, İmâm-ı Şâfi'den iktibaslar yaparak savunmasını yapar. Hayvanların sahip oldukları akıl ve ilimle, insanlarınkinin mukayese olunamayacağı görüşü üzerinde durur. Atalar, "Kutlu gün doğuşundan bellidir." demişlerdir. Nitekim böyle bir günde huzurda bulunan herkes, insanın şeref ve efdâliyyetini kabul eder. İmâm-ı

Cafer'e göre, akıl kulluğu bilmek için verilen bir alettir, yoksa ilahlığı bilmek için değildir. Hakîm-i Horasân da bu kararı destekler mahiyette konuştuğundan sonra, Şehriyâr-ı Âdil, Asâf-ı Nasfet-şemâyil, Şeyhü'l-İslâm, kadılar, Hakîm-i Horasân'a tahsîn ü tekrîm edip, netice hakkında tutanak tutup, mühürler vuruldu.

Münâzara ve münakaşa nihâyete erdikten sonra, Lâmi'î Çelebi, eserin tahririnin tarihini yazar (Muharrem H.934-Bursa). "Hâtîme-i Kitâb" bölümünde ise; Allah'a hamd ü senâdan sonra duanın faziletinden bahsedilir. Uzlet kendisinde bulunan kimseler, "Haydi, uzlete!" dediler.

Kitabın en sonunda kaside şeklinde 46 beyitlik Sultan'a medhiyye vardır.

Şerefi'l-İnsân'da devrin bir çok kusurlu yönlerini, sosyal aksaklıklarını, din ve ahlâk buhranlarını hayvanların diliyle ortaya koyan Lâmi'î Çelebi; takdire şayan müesseseleri ve ilim erbabını da, gerek mensûr ve gerekse manzûm eserlerinde medhetmiştir. Zaten edebî eserleri oluştukları cemiyetten soyutlamak mümkün değildir.⁷

Lâmi'î Çelebi, hayvanlarla insanların münâzarası esnasında, insanların türlü vasıflarını hayvanların ağzından tenkit ederken, bunu şu başlıklar altında yapmıştır:

1. Mezemmet-i Hîle ve Hud'a:

Hîle ve desisenin "eşref-i mahlukât" olan insanlara ve hele devlet adamlarına hiç uygun bir haslet olmadığını belirtir. Hilekâr hâindir, o takdir edilince her şey olabilir.

"Ve şol ki hüsn-i va'deyle ve müdâhane vü mübâlagayla anları def' ve mekr ü hîle vü hud'a yüzünden söz söylemek selâfîn-i izâma ve havâkîn-i kirâma belki amme-i ehl-i İslâma câ'iz olanlardan degüldür."⁸

2. Mezemmet-i Cühelâ-i Mutasavvıfa ki Ehl-i Riyâdur:

İkinci mecliste Mûr, Şam Hakîm'i ile tartışırken, o zamanda pek müteber olan bazı riyâ ehli mutasavvıfların hatâ ve kabahatlerine her yerde şâhit

⁷ Bkz. Şeyma Güngör: "Fuzulî'nin Türkçe Gazellerinde Çağın Sosyal Hayatı ve Manevi Özellikleri", Türkiyat Mecmuası, c.XX, İstanbul, 1997., s. 255-272.

⁸ Lâmi'î Çelebi: *Şerefi'l-İnsân*, Süleymâniye Kütüphanesi, Pertevniyal Valide Sultan Bölümü, No.424, 89b.

olunabileceğinden bahseder. Bu mutasavvıfların aslında Peygamber'in ışığını söndürmeye çalışan insanlar olduğunu söyler.

"Şunlar ki zamanumuz ehl-i irşâdı ve tâyife-i reşâdı ve şüyûh-ı pür-i'timâdı ve tâliblerün merci-i istinâdudur. Ekserinün sicill-i a'mâlinde ve cerfde-i ahvâlinde tefehhus ü tesaffuh eylesen kabâhat-i ef'âline ve fezâhat-i âmâline vâkıf u kâşif olursun... Dünyâyı dünyâ için terk ve hubb-i mâ-sivâyı gönüllerinde berk itmişlerdür. Da'vâ-yı irşâd iderler. Reşâda irmedin ızhâr-ı kerâmet kılurlar...Ahvâl-i bâtından dilleri bî-behre ve kuru hûy u hâyla âlemde pür-şöhredürler. El-hak bunlar âyîne-sıfat sûret uğrılarudur. Ve ehl-i gurbet gibi ehl-i kisvet uğrılarudur... Şerâret-i nefis-i emmâre ile Bû-leheb-i vakt olup her demde çerâg-ı şer'-i Muhammedî ve şem'-âyîn-i Ahmedîyi söyündürmek dilerler."⁹

3. Mezemmet-i Avâmü'n-Nâsi Fî-Sûreti'l-Mutasavvıfa:

Yine karınca mutasavvıf şeklinde görünün câhilleri de aynı şekilde yerer.O tip insanlar, yalan, hile ve iftira ile hem insanlara ve hem de hayvanlara kötülük ederler.

"...Ne zerrece azîmetleri var azîmetden ve ne katrece katîatları var gıybet ü nemîmetden. Guyâ dîbâc-ı cesedleri târ u pûd-ı hasedden veya hablün min-mesedden tokunmuşdur. Ve hemânâ cân u dillerinde âyet-i: *Hemmâzin meşşâ'in bi-nemûmin. Mennâ'in li'l-hayri mu'tedin esîm. Uttilin ba'de zâlîke zenîm.*¹⁰ okunmuşdur."¹¹

4. Mezemmet-i Cühhâl-i Kurrâ:

Karınca, Hakîm-i Şâm'a karşı hayvanların mazlum olduğunu, insanların yaratılış vasfına uygun hareket etmediğini savunurken; insan suretinde görünen ve Kur'ân'ı usûlüne göre okumayan câhillerden de yakınr.

"Zirâ ahvâl-i elfâza âlimler ve ahkâm-ı ma'nîye câhillerdür. Ve kelâmın ihtilâfâtından müstagrak olup mütekellimînün müşâhadesinden câhillerdür... İnsâf bu beyti Hâfız-ı Şîrâzî ne güzel dimişdür:

⁹ Lâmi'î Çelebi: *Şerefü'l-İnsân*, v.154a.

¹⁰ Durmadan laf götüürüp, getiren, iyiliği hep engelleyen, mütecâviz, günâha dadanmış, kaba ve haşın, bütün bunlardan sonra bir de soysuzlukla damgalanmış kimselerden hiç birine (sakın boyun eğme). Kalem:68/ 11-12-13.

¹¹ Lâmi'î Çelebi: *Şerefü'l-İnsân*, v.154b.

Işket resed be-feryâd ger hod besân Hâfız
Kur'ân zeber be-hânî der-çâr deh rivâyet"¹²

5. Mezemmet-i Müşîr-i Bî-Tedbîr:

Rubah (Tilki), Hakîm-i Türkistân ile ahvali tartışırken, müşâvereden sakıman devlet adamları için bazı yergi ve tavsiyelerde bulunur. Bütün bunları yaparken görüşlerini destekleyen deliller getirir. Zira her işin bir bilene danışılması gerekir.

*"El müşâveretü emnün mine'l-melâmeti."*¹³ Fehvâsınca, *Ve şâvirhüm fi'l-emri* ¹⁴ muktezâsınca feth ü zaferi umûr-ı dîde-i ashâb-ı hibret-pîrlerin tedbîr-i cihân-peymâsına menût ve mihnet-keşîde erbâb-ı fikret-müşîrlerin rây-ı âlem-ârâsına merbût fehm idüp tîğ ü tîr ve gürz ü şemşîr ve âlât-ı darabâtla tekebbür ve esbâb-ı harble tefahhur itmezler."¹⁵

6. Mezemmet-i Tena'um:

Tilki, insanların bolluk içinde, naz ile ve nimetlere şükretmeden yaşamasını şu sözlerle eleştirir:

*"Zirâ mülk-i dünyâ ser-â-ser mâye-i kibr ü nahvet ve mâdde-i ucb u ruûnetdür. Ve her müsmîn-i nisyân u gaflet ve müntic-i isyân u hacletdür. Her zamanda ve semt-i intikâl ve sıfat-ı zevâl üzerinedür. İnneme'l-hayâtü'd-dünyâ la'bün ve lehvin..."*¹⁶

7. Mezemmet-i Tenakkum:

Hakîm-i Türkistân, tilkinin tenkitlerine cevap verip, insanları savunduğunda; intikam içinde yaşayan ve asla doymayı bilmeyen insanların savunulacak taraflarının olmadığını bildiren tilki:

¹² Ey Hafız, kendine gel, aşk senin imdadına yetişmez. Eğer Kur'an'ı on dört rivâyetten okuyabilirsen (kurtulursun).

¹³ Danışma, kınanmadan emin kılar.

¹⁴ İşlerinizde danışınız (Müşavere ediniz). Âl-i İmrân: 3/159.

¹⁵ Lâmi'î Çelebi: *Şerefü'l-İnsân*, v.161a.

¹⁶ Bilin ki dünya hayatı bir oyun, eğlence, sūs, kendi aranızda övünme ve evlat Çoğaltma yarışıdır... Dünya aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir. Hadîd: 57/20. Âyetden kısmî iktibas yapılmıştır./ Lâmi'î Çelebi: *Şerefü'l-İnsân*, v.164b.

"Ayn-ı ibretle nazar eyle ki Hak Sübhânehu ve Teâlâ niçe kavmün hakkında buyurmuşdur ki: *Ve yetemette'û ve yülhahimü'l-emel*.¹⁷ Ve ol hazret-i bâ-rütbeden mervîdür ki karnın toyurunca ta'am yimezdi...Ve tereddüd degüldür ki tekellüfât-ı lokma telefe ve ta'affüfât-ı tu'ma serefe râci'dür. *İnnehu lâ-yuhıbbü'l-müsrifin Ve lâ-hayriin fi's-sürüfi ve lâ-fi't-telef*."¹⁸

8. Mezemmet-i Bâde:

Varlığı aslÂ fazilet sebebi sayılmayan içkinin, insanları esir almasını bir türlü anlayamadığını söyleyen tilki; bâdenin insanı huzursuzluğa ve ölüme götüreceğini söyler:

"Bir nesne kim merdûd-ı şeri'at ve metrûd-ı tarikat ola, anun vücûdı sebab-i fazilet olmaz, belki mûcib-i rezilet olur. Ve anun ile mübâhât küfre vesilet olur."

9. Mezemmet-i Libâshâ-yı Fâhire:

Övünç vesilesi olan giysilerin insanlar tarafından giyilmesi ve onlarla diğer yaratıklara caka satılması, tilkinin eleştiri noktalarından biridir. Libâsın şeref ve fazilet vermeyeceği, heva ve hevesi kamçılayan, yaratılış amacından uzaklaştıran bu tür süslü giysilerin insanları mağrur kıldığını söyler.

"Hazret-i Aliyyü'l-Murtazâ (r.a.) ne hoş dimişdür:

Le-kesretün min-haraşî'l-hubzi tüşbi'ünî
Ve kırhatün min-kurââhi'l-mâ'i türvînî
Ve hırkatün min-haşîni'l-lübsi teksînî
Hayyen ve in-mittü yekfînî li-tekfîyenî"¹⁹

10. Mezemmet-i Kasrhâ:

Ad ve Şeddat kavminin düştüğü yanlışlıklara düşen ve onlardan ders almayan insanoğluna şaştığını söyleyen tilki, Harun Reşîd zamanında geçen bir

¹⁷ Bırak onlar yesinler, eğlensinler, arzu onları oyalasın. Hicr: 15/3.

¹⁸ İsrâfa ve telefe hayır yoktur. Hadis-i Şerif./ Lâmi'i Çelebi: *Şerefi'l-İnsân*, v.165a.

¹⁹ Ekmek kıvrıntılarında bir kıvrıntı beni doyurur. Bulanık su bile susuzluğumu giderir. Sert kumaştan yapılan hurka, hayatta iken beni örter. Öldüğümde ise, kefenim bana yeter. Lâmi'i Çelebi: *Şerefi'l-İnsân*, v.167b.

olayı nakleder. Yaptığı binalarla mağrur olan insanın, bir avuç çamurla böbürlenmesini yerer:

Cihân ribât-ı harâbest der-güzer ki seyl
Gümân meber ki be-yekî müşt-i gil şevved ma'mûr ²⁰

11. Mezemmet-i Esbâbhâ-yı Lehv ü Tarab:

Tilki, fikir ve düşünceyle vaktini geçirmesi gereken insanın, başka kavimlere benzeyerek, onlar gibi giyinip, eğlenmesini şiddetle eleştirir. O'na göre; diğer kavimler gibi eğlenip, giyinme onlara benzeme gibidir.

12. Mezemmet-i Ehl-i Terâne:

Firdevsî-i Tûsî'den bir beyit aktaran tilki, zikir ile tesbihten uzak insanın çalgı ve şarkularla coşup, kendinden geçmesini hoş karşılamaz. Bu tiplerin gündelik eğlencelerle daha önemli çalışmalardan uzaklaşacağını iddia eder. Aşırı eğlence neticesinde geçip giden bir ömür ve kulaklarda çınlayan nağmeler kalır.

13. Mezemmet-i Esbâb-ı Sîm ü Zer:

"Ümmetimin erkeklerine bu ikisi haramdır." hadisini delil olarak gösteren hayvanlar, altın ve gümüş işlemeli elbiselerin erkekler tarafından giyilmesinin doğru olmadığını, onların ancak kadınlar tarafından giyilmesi ve kullanılmasını gerektiğini söylerler.²¹

14. Mezemmet-i Nerd ü Şatranc:

Ashâb-ı safâyı düşmanlık ve çekişmeye sevk eden, en kıymetli olan vaktin boş yere geçmesine neden olan tavla ve satrancın; insanoglunun kötü alışkanlıklarından olduğunu savunan tilki; satrancın pirinin Sıssa bin Dâhir olduğunu söyler. Tarih kitaplarından ve tarihî şahsiyetlerden örnekler vererek, bu tür oyunların askerî taktikler açısından faydaları olduğunu beyan ederse de tavla ve satrancın amacından uzaklaştığını ve men edilmesi gerektiğini iddia eder.

---

²⁰ Dünya selin yolundaki harabe gibidir. Bir avuç Çamurla onu mamur hale getirebileceğini düşünme.

²¹ Lâmiî Çelebi: *Şerefi'l-İnsân*, v.159b.

15. Mezemmet-i Sibâ'-ı Muhtelifeti't-Tıbâ':

Yaratılışlarına uygun olmayarak, yırtıcı özellikler gösteren hayvanları eleştiren Hakîm'e cevaben: "Bu hisâl-i kabîha ve fi'âl-i fasîha envâ-ı hayvan içinde zürriyât-ı insandan sünnet kalmıştır."²² der. Hayvanlar âlemindeki kötü huy ve özelliklerin de, insanlardan kendilerine geçtiğini belirtir.

16. Sıfat-ı Nakkâşî ve Mezemmet-i V'iy:

Hüner dünyasının cevher saçıcıları olan nakkaşlar, bu yaptıkları mükemmel sanat için takdir edilirken; "Dâru'l-küfrün büt-hânelerinde ve diyâr-ı fiskun kâşânelerinde mihr ü meh gibi sanemler resmîn idüp bir vechle suret viren..." sanatkârlar, bu denli letafet ve zerâfet ile sanat icra etmelerine rağmen, ankebut (örümcek) tarafından hoş karşılanmazlar. Hakîm-i Rûm ise, bu münâzaranın neticesinde; onların çok değerli insan olduklarını ispata çalışır.

17. Mezemmet-i Tefâhur u Bâ-Nisâb u Tekâsür:

Câhiliyye dönemi özelliklerinden olan böbürlenme ve övünmenin, insanın vaz geçilmez huylarından olduğunu söyleyen ankebut; "*El-mer'ü yeftahiru bi'l-himemi'l-âliyeti lâ bi'r-rimemi'l-bâliyeti.*"²³ sözünü söyler. Kaldı ki ona göre insanın iftiharî için bir sebep yoktur. Zira onlar zâlimdir.

18. Mezemmet-i Umerâ-yı Zâlim:

Bir çok eleştirinin savunmasını çeşitli hüccetle destekleyen Hakîm-i Irak'a cevap gecikmez. Keşef (kaplumbağa), insanın sûrette pâdişâh, mânâda ise gedâ olduğunu savunur. Sadece saltanatıyla iftihar eden insanoglunun, mülkün bâkî olmadığını bilmediğini, "*Eleyse li-mülk-i Mısr ve hazihil-enhâru tecrî min-tahtihî.*"²⁴ havasında olduğunu söyler.

19. Mezemmet-i Müftiyân-ı Nâ-Ehl:

"Âlimin zilleti, âlemin zilletidir." Hadis-i Şerif'inden yola çıkarak, ehil olmayan müftilerin, sultanlar ve devlet adamlarına kul, köle oldukları fikri keşef

²² Lâmi'î Çelebi: *Şerefi'l-İnsân*, v.172b.

²³ Kişi, yüce gayretlerle iftihar eder, yoksa çürümüş kemiklerle değil.

²⁴ Mısır'ın mülkü benim değil midir? Ve ırnakları benim ayağımın altından akıyor mu?

tarafından dile getirilir. Görevini hakkıyla yapan insanlar istisna edilerek şöyle denir:

Ser-be-ser her kûr-ı û akdîst ez-mekr ü hîl
Müftî-i mâ-râ ki destâr-ı mu'akkad ber-serest ²⁵

20. Mezemmet-i Kâdiyân-ı Nâ-Ehl:

"Kadılar üç kısımdır: İkiisi cehennemde, birisi cennettedir." Hadis'i ile münâzaraya devam eden kaplumbağa, böylesine mühim görevin insanlar için çok ağır ve o nispette de sorumluluk isteyen bir görev olduğunu hatırlatır: "Kim kadı tayin edilirse, bıçaksız boğazlanmış demektir." Onlar ki, "Meyl ü mühâbâ ve cehl ü hevâyla hüküm eyler. Bâtılı suret-i hakda takrîr iderler ve mâl ü mevârisde ve hakk-ı eytâmda tezvîr iderler. Ve ibrâm-ı umerâyla evkaaf-ı fukarâyı tağyîr iderler. Ve ahz-ı rüşvet idüp hakdan kûr u ker olurlar."²⁶

21. Mezemmet-i Vâ'izân-ı Nâ-Ehl:

Vâ'izlerin çoğu da: " Önce nefesine, sonra halka öğüt ver. Eğer böyle yapmazsan, benden utan." meâlindeki hadisten gâfildir. Hırs sahibi ve iftira etmeyi seven, vâizliğe layık olmayan insanlar da bu eleştiriden nasîbini alır. Söylediklerini yapmayan hatipler, cehennemde dudakları makasla kesilen zümredendir. İyi işlerle kötüyü birbirine karıştıran bu görevlilere lânetler yağdırılır.

22. Mezemmet-i Sâiyir Zaleme-i Ehl-i Hükûmet:

"Ve anlar ki sâiyir ulemâ vü nüvvâb ve rü'esâ vü huccâbdur. Ser-cümle fesaka vü fecere vü zaleme vü keferedür."²⁷ ifadesiyle zâlimleri şiddetli bir şekilde eleştiren keşef; gerçi bazılarının bunlar için mülke, devlete, dine, devlete yardımcı oldukları gibi bir fikre kapıldıklarını, fakat yücelen din ve devletin Hakk'ın yardımıyla olduğunu belirtir. Zirâ yük taşıyan hayvanlar bile bu tip zararlı insanlardan daha iyidir.

²⁵ Onun her mezarı hile ve desiseden bir düğümdür. Bizim müftüye bak ki, bu düğümlü sarık başındadır.

²⁶ Lâmi'î Çelebi: *Şerefi'l-İnsân*, v.195a.

²⁷ Lâmi'î Çelebi: *Şerefi'l-İnsân*, v.196b.

23. Mezemmet-i Cühelâ-i Etibbâ:

İbn Sinâ'dan ve Sokrat'tan örnekler veren kaplumbağa, câhil tabiplerin devrinde çok gösterişli olduklarına bakılmaması, onların diğer câhillerden daha çok zararlı oldukları fikrini sunar. Buna mukabil, gökyüzü ilmiyle uğraşan kişilerin medhi vardır.

24. Mezemmet-i Müderrisîn:

Yanlış gelenek ve itibarın esiri olan müderrisler şu cümlelerle yerilir:

"Asâyîş-i cân u dili ârâyîş-i âb u gilde fehm iderler. Ve izz ü rütbeti ve kadr ü nimeti mansıb u câhu kabâ vü külâh ile mülâhaza kılurlar."²⁸

25. Mezemmet-i Hâcegân-ı Dünyâ:

"Zamanımızda hoca olarak anılan ilim erbabı ise, ticaret ve mal kitabının dibâceleridir. Hemîn rûz u şeb dünya malını cemm ü kenz iderler." sözleriyle dünya malına gönül verip, insanları dikkate almayan hocalar, keşefin tenkitinden kurtulamaz. Vezaret makamında bulunan insanlarla aynı özellikleri taşıyan ve devrin yüz karası sayılan bu insanlar, altının ve gümüşün kalıcı olmadığını bilmemekle suçlanırlar.

Hümâ ile Hakîm-i Hitâ'nın münâzarasında da, hayvanların sosyal tenkitleri devam eder. Şüphesiz müellifin kaleme alıp, Kanunî Sultan Süleymân'a sunduğu bu eserde, XVI. yüzyılın cemiyet rahatsızlıklarını; yaygınlaşan suistimallerin, cemiyetin çökmesine neden olan toplumsal aksaklıkların izlerini görmek mümkündür. Eserde mitolojik öğeler eşliğinde ele alınan bu konular; dinî, sosyolojik, kozmolojik boyutlarıyla da dikkati çeker.

Hayvan tasvirleri zamanla bir üslub birliği oluşturup, Orta ve İç Asya'nın en mühim sanat üslublarından biri olan **Hayvan Üslubu** ortaya çıktı. Hayvan Üslubu'nun M.Ö.1000 civarında Karasuk kültürünün batı bölümünde, Altay ve Tanrı dağlarında meydana geldiği düşünülebilir. Böylece grafik tasvir tekniğine ağırlık veren bir üslup içinde gelişen hayvan tasviri geleneği Hun, Göktürk ve Uygur devrinde de devam etmiş, İslâmiyet'ten sonra da etkisini sürdürmüştür.²⁹

²⁸ Lâmiî Çelebi: *Şerefî'l-İnsân*, v.199a.

²⁹ Geniş bilgi için bkz. Yaşar Çoruhlu: *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Seyran Kitap, İstanbul, 1995; *İslâm Felsefesinde Sembolik Hikâyeler (I)*, Haz. Derleme, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997.